

1. Uluslararası
ZAP HAVZASI ULEMASI
Sempozyumu

•
1st International
Zap Basin Scholars Symposium

•
Bildirileri

27-29 Nisan/April 2018
Hakkari

Cilt/Volume I

HAKKARI ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Yayın No:10

Sertifika No: 21955

Merzan Mah. Küçük Sanayi Sitesi Arkası

433. Sok. No:51 Merkez/Hakkari

T: +90 (438) 212 12 12 E-posta: byk@hakkari.edu.tr

www.hu.edu.tr

1. Uluslararası ZAP HAVZASI ULEMASI Sempozyumu

1st International Zap Basin Scholars Symposium

27-29 Nisan/April 2018 • Hakkari

Cilt/Volume I

Dizgi/Mizanpaj

Rıdvan TURGUT

ridwanxelil@gmail.com

Kapak

Turan KOCA

Takım Numarası: 978-605-68902-0-8

ISBN: 978-605-68902-1-5

Birinci Baskı

11/2018 İstanbul

Baskı Matbaası

Canset Matbaacılık

Kazım Karabekir Cad. Nizamoğlu İş Hanı 72/14 Altındağ-Ankara

Sertifika No: 20583

Bu kitapta yer alan fikirler ve bilgiler tamamıyla yazarlarının sorumluluğundadır. Sempozyum Düzenleme Kurulu ve Üniversitemizin kitapta yer alan bilgiler ve fikirlerle ilgili sorumluluğu bulunmamaktadır.

DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı “Zap Havzası Uleması” Projesi kapsamında hazırlanan bu yayının içeriği DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve/veya Kalkınma Bakanlığı'nın görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk Hakkari Üniversitesi'ne aittir.

XIII.OTURUM / XIII. Session

Tarih: 28 Nisan 2018, Cumartesi / Saat: 09.30 -10.15 / Yer: HATSO Konferans Salonu
Date: April 28, 2018, Saturday / Time: 09.30 - 10.15 / Place: HATSO Conference Salon
Oturum Başkanı / Session Moderator **Dr. Öğr. Üyesi Tahir YAŞAR**

Molla Hüseyin Bateyi'de İtikadî Düşünce ve Ehl-i Sünnet Geleneğindeki Yeri

Mullah Hüseyin Bateyi's Faithful Thought and Its Place in the Tradition of Ahl-i Sunnah

Doç. Dr. Mehmet KESKİN.....683

Kerkük ve Çevresinde Şeyh Abdurrahman Talabani'nin Toplumsal Nüfuzu

The Social Influence of Sheikh Abdurrahman Talabani in Kirkuk and Its Surroundings

Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ.....697

Soskumlu Molla Mehmet Salih ve Tefsiri

Mullah Mehmet Salih from Soskun and His Exegesis

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİK.....715

XIII. Yüzyıl Biyografi Yazarı Erbilli İbn-i Hallikan

ve "Vefayatu'l A'yan" Adlı Eserinde Yer Alan Zap Bölgesi Alim,Şair ve Devlet Adamları

XIII. Century Biographer from Erbil Ibn Khalikan

and Scholar, Poet, and Statesmen in Zap Region in His Work Named "Wafayat al-A'yan"

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep KELEŞ.....721

XIV.OTURUM / XIV. Session

Tarih: 28 Nisan 2018, Cumartesi / Saat: 10.30 - 11.15 / Yer: Atatürk Kültür Merkezi
Date: April 28, 2018, Saturday / Time: 10.30 - 11.15 / Place: Atatürk Cultural Center
Oturum Başkanı / Session Moderator **Prof. Dr. Farsat ABDULLAH YAHYA**

الشيخ نورالدين البريفكاني و الطريقة القادرية البريفكانية

Sheikh Nurettin Birifkani and Kadiri Sect

Dr. Azad SAEED SIMO.....733

Pesn ü Wesfên Cenabê Pêxember (s.x.l.) Di Mewlûda Melayê Bateyi De

Characteristics of Prophet Mohammed and Praise to Him in Mawlid of Mullah Bateyi

Dr. Öğr. Üyesi M.Zahir ERTEKİN.....753

دور الملا يحيى المزوري وذريته في دعم الثقافة ونشرها

The Importance of Mulla Yahya al-Mizuri and His Family's Contributions to Cultural Area

Blend M. Shukri HINT ULLA.....771

الحياة الثقافية لأهل الذمة في اقليم الجزيرة الفراتية في العصر العباسي الأول (١٣٢هـ/٢٤٧هـ)

Cultural Life of the People of Dhimma in the Province of the Euphrates in the First and Second Centuries

Öğr. Gör. Ararat AHMED ALI ALI & Shahla BURHAN ABDULLA- ABDULLA.....807

**KERKÜK VE ÇEVRESİNDE
ŞEYH ABDURRAHMAN TALABÂNÎ'NİN
TOPLUMSAL NÜFUZU**

The Social Influence of Sheikh Abdurrahman Talabani
in Kirkuk and Its Surroundings

Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ
Mardin Artuklu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
fasihdinc@gmail.com

Özet

Talabânilerin Kerkük ve çevresinde nüfuz kurma faaliyetleri, Molla Mahmud'un Kerkük aşiretlerinden Zengene aşiret bölgesinde medrese faaliyetleri yürütmesi ve aşiret içi sorunların çözüme kavuşturulması için hukuk hizmetleri vermesiyle başlar. Molla Mahmud, 1752 yılında Kadiri tarikatına intisap etmiş ve Şeyh Mahmud unvanıyla bölgenin ilmi ve mistik otoritelerinden biri haline gelmiştir. Şeyh Mahmud'un vefat etmesiyle beraber onun yerine Şeyh Ahmed geçmiştir. Şeyh Ahmed, Kerkük çevresindeki aşiret alanlarına aşiret soylularıyla yaptığı evlilikler yoluyla tarikat nüfuzunu artırmıştır. Şeyh Ahmed'in 1841 yılında vefatıyla da irşat makamına Talabânilerin altın halkasını teşkil eden Şeyh Abdurrahman geçmiştir. Şeyh Abdurrahman'ın irşat makamına geçmesiyle beraber ailenin nüfuzu, Kerkük ve çevresinde bulunan bütün toplulukları kuşatmış ve koruyucu bir niteliğe dönüşmüştür.

Bu çalışmanın konusu, Şeyh Abdurrahman Talabâni'nin irşat makamına geçtiği 1842 yılından ölümü olan 1858 yılına kadar Kerkük ve çevresinde tesis etmiş olduğu kuşatıcı ve koruyucu liderliği etrafında şekillenen toplumsal nüfuzu teşkil etmektedir. Bu kapsamda Şeyh Abdurrahman'ın göçebe, yarı göçebe ve yerleşik aşiretler, herhangi bir aşiret bağı olmayan ve miskin olarak adlandırılan topluluklar ile şehir nüfusunun bütün kesimleriyle ilişki boyutları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Abdurrahman, liderlik, toplumsal nüfuz, Kerkük.

Abstract

Talabani's activities of establishing influence in Kirkuk and its surroundings begin with Mullah Mahmud's law services in Zengene tribe's region, which is one of the Kirkuk tribes, where the madrasah activities were given by him, and tribal problems are resolved by him. In 1752, Mullah Mahmud became a member of the Kadiri sect and became Sheikh Mahmud, one of the scientific and mystical authorities of the region. Upon his death, Sheikh Ahmed, who spread his sectarian influence through the marriages he made with the tribal nobility to the tribal areas around Kirkuk, took over his position. When Sheikh Ahmed died in 1841, Sheikh Abdurrahman, who brought up the golden age of the Talaban, became his successor. During Sheikh Abdurrahman's period, the influence of the family encompassed all communities in and around Kirkuk and turned into a protective character.

The theme of this work is the social influence that was shaped around Sheikh Abdurrahman Talabani's encompassing and protective leadership beginning with 1842, when he took up his post, until his death in 1858. In this context, Sheikh Abdurrahman's dimensions of relationships with nomadic, semi-nomadic, and settled tribes, the communities which are called without a tribal tribe and are called sluggish, and with all the segments of the urban population will be discussed.

Keywords: Sheikh Abdurrahman, leadership, social influence, Kirkuk.

GİRİŞ

Toplumun kendi bünyesinden kaynaklı örgütlenme biçimi, psikolojik karakteri, inanç yapısı ve tüm yapısal özelliklerinden neşet eden iktidar vasıtaları, önder veya seçkin sınıfının ortaya çıkışıyla kendine özgü işlevini tayin eder. Her seçkin sınıf; mensup olduğu toplumun güç kullanma araçlarının yanı sıra o toplumun tepki biçimleri ile kuşatıcı ve koruyucu değerlerinin ürünüdür. Toplumsal yapı içinde iktidar araçlarını kullanma, toplumun psikolojik karakterine hitap etme ile bütün bileşenleri üzerinde kuşatıcı ve koruyucu bir rol üstlenme

potansiyeli taşıyan kişi veya gruplar, toplum içinde erk olma meşruiyeti ve salahiyetine sahip olabilirler. Toplumun kendi yapısal özellikleri içinde ortaya çıkan seçkinler, toplumun herhangi bir ürünü gibi uzun bir sürecin üretimi olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla toplumsal nüfuz, toplumun kendi mensuplarına bahsettiği bir olgu olarak bakmak gerekir. Bu olgunun toplum tarafından herhangi bir kişiye tevdi edilmesi salt kişinin kendi yaşamı evresinde ön plana çıkan özel meziyetleriyle sınırlı değildir. Bu olguyu taşıma veya kullanma gücüne erişme potansiyeli, toplumsal değerlerin uzun bir zaman diliminde üretilmesi sürecine bağlı olarak bazen birkaç neslin birikimiyle bir miras olarak devralma şeklinde de oluşabilmektedir.

Şeyh Abdurrahman, 1842 yılında Talabâni Şeyh ailesinin geniş tekke ağının merkezi olan Kerkük tekkesinin irşat makamına üçüncü ve en etkin temsilcisi olarak geçmiştir. İrşat makamına geçmesiyle beraber Talabâni tekkelerinin etkisi, Irak'ın bütün merkezlerine yayıldığı gibi İran ve Anadolu'nun belli merkezlerine ulaşmış ve Kadiri tarikat kolunda yeni bir yorum olan Rahmaniye-Halisiye kolunun kurucu şeyhi olmuştur. Derin ilmi, mütevazı ve hoşgörülü karakteri, kendisini 1858 yılında vefatına kadar Kerkük ve çevresinde bulunan bütün toplumsal kesimler üzerinde kuşatıcı ve koruyucu bir lider konumuna yükseltmiştir. Bu çalışmada, Şeyh Abdurrahman Talabâni'nin Kerkük ve çevresinde 19. yüzyılın ikinci yarısının ilk evrelerine kadar kuşatıcı ve koruyucu bir lider olarak ortaya çıkmasını sağlayan koşullar bağlamında toplumsal nüfuzu irdelenmeye çalışılacaktır.

1. ŞEYH ABDURRAHMAN'IN TOPLUMSAL NÜFUZUNUN KAYNAKLARI

Şeyh Abdurrahman'ın toplumsal nüfuzunun oluşmasında; mensup olduğu toplumun liderlik formu, devredilen aile birikimi ve kişisel meziyetlerin sağladığı imkânlar üzerinden değerlendirilmesi konunun anlaşılması noktasında katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.2. Kerkük Toplumunun Liderlik Kabulleri

Şeyh Abdurrahman'ın toplumsal nüfuz alanının oluşmasında mensup olduğu toplumun liderlik kabulleri önemli bir rol oynamaktadır. Kerkük ve çevresinin liderlik kabulleri, diğer geleneksel toplumlarda olduğu gibi din ve gelenek etrafında kurumsallaşmış bir inanç üzerinde temel bulmuştur. Bu toplumlarda liderliğin formu, otoriteyi kullanma biçim ve meşruiyetine dayalı olarak şekillenmektedir. Bu tür liderlikler Weber tarafından karizmatik liderlik olarak adlandırılmaktadır. Weber'e göre karizmatik liderlik, "Bir müritler topluluğunun bir bireyin kutsallığına, kahramanca gücüne, örnek olacak bir kişi oluşuna ve onun ortaya koyduğu düzene olağandışı biçimde kendini adayışına dayalı (Weber, 2014, s. 363; Sennett, 2011, s. 31)" olarak tanımlanmıştır. Karizma terimi, ister şeyh veya ister ermiş olsun, doğüstü güçlerin yakıştırıldığı kişiler için kullanılır (Burke, 2011, s. 87). Karizmatik liderlikte otorite, sadece maddi güç temelinde işlemez. Daha ziyade gelenek ve dinin kaynaklık ettiği ahlak üzerinden dolaşıma girer. Bu dolaşımda meşruiyet belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkar. Karizmatik liderlik otoritesinin dolaşım kapasitesinin meşruiyete dayalı olması gönüllü bağlılığın çekim merkezi olmasından ileri gelmektedir (Burke, 2011, s. 86; Sennett, 2011, s. 32).

Kerkük ve çevresinin liderlik kabulleri, yukarıda açıklanan karizmatik liderlik formuna uygun düşen bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda ister kırsal (Bkz: Shields, 2000, s. 33) isterse de kentli (BOA, İ. HUS. 83/1318.R/75, 5 Ağustos 1901)¹ olsun Kerkük toplumunun liderlik formu güçlü bir dinsel kimliğe dayalıdır. Bu liderlik formu tarikat kökenli kişilerin

1 - Kerkük şehir halkı, merkezi hükümetten oldukça geç bir dönemde Kerkük'e sadık ve dindar bir mutasarrıfın atanmasını talep etmişlerdir.

liderlik erkinin tarikat alanını aşarak daha geniş bir toplumsal kitleyi kapsamasıyla sınırlı değildir. Aşiret liderliğinden Osmanlı idari yapısında “hükümet” olarak adlandırılan “mirlik” yapılanmasına kadar bölgenin siyasi ve toplumsal organizasyonunda ön plana çıkan liderlik tipi, dini formasyona sahip liderlik olarak karşımıza çıkmaktadır (el-Azzâvi, 2000, s. 107-8)². Dini formla bezenmiş liderlik kabulü, Şeyh Abdurrahman figürünün toplumsal nüfuzunun oluşumunda belirleyicidir.

1.2. Devredilen Aile Mirası

Şeyh Abdurrahman’ın ailesinden devraldığı tarikat yapılanması, toplumsal etki alanının oluşmasında önemli güç bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Şeyh Abdurrahman’ın aile mirası ve aidiyetlerinin analizi, toplumsal nüfuz alanının oluşumundaki unsurların izahına imkân verecektir.

Şeyh Abdurrahman’ın tarikat ağlarına dayalı gücü, Karadağ’da doğan dedesi Molla Mahmud’un 1717 yılında Kerkük’teki Zengene aşiretine dini-hukuki hizmetleri verme amacıyla yerleşmesiyle başlar. Molla Mahmud’un soyu İran’ın sınır bölgelerinden olan Bokan’daki “Kakasuri” aşiretine dayanmaktadır. Büyük dedelerinden sayılan Rüstem Ağa’ya yapılan mezhepsel baskılar sonrasında Baban yönetimi altındaki Karadağ’a geldiği iddia edilmektedir (Talabâni, 2012, s. 14; Hasan, 1982, s. 62). Zengene aşireti içinde güzel ahlakı, derin ilmi ve meydana gelen sorunlarda verdiği adil ve isabetli kararlar Molla Mahmud’u kısa bir süre zarfında saygın ve hürmet edilen bir şahsiyet haline getirmiştir. Bu vasıflarından olsa gerek, Zengene aşireti reisi Mir İsmail, kendisine kızını vermiştir. Molla Mahmud’un aşiret lideriyle kurduğu akrabalık kendisini aşiret mensubu yaptığı gibi, aşiretin seçkin sınıfına dâhil olmasını da sağlamıştır. Nitekim Zengene aşireti içindeki konumu dolayısıyla Molla Mahmud Zengene olarak anılmaya başlanmıştır (Talabâni, 2012, s. 14-16; Karadağı, 2007, s. 161).

Molla Mahmud, aldığı eğitim gereği aşiret içinde medrese hizmetine başlamış ve bu kapsamda Tekye adı verilen bir köye yerleştirilmiştir. Molla Mahmud’un, Tekye Köyü’ndeki medrese hizmetleri, Baban paşalarının dikkatini çekmiş olmalıdır ki daha sonra merkezi idare sisteminin işlediği Kerkük ile Baban paşalarının denetim ve kontrolü altında bulunan topraklar arasında bir mevkide bulunan (Babani, 1284, v. 191)³ Talebân, Kırk ve Mulka (?) adlı üç köy bütün gelirleriyle kendisine tahsis edilmiştir (BOA, A. MKT. UM, 548/59, 16 N 1278/17 Mart 1862). Talebân Köyü’ne yerleşen Molla Mahmud kısa bir süre zarfında köyü bir ilim merkezine dönüştürmüştür. Talebân isminin daha sonra köye verildiği ve bu ismin Molla Mahmud’un geniş ilmi hizmetleriyle “ilmin talep edildiği” veya daha sonra Kâdiri tarikatına intisabıyla kendisine mensup dervişlerinin yerleştiği merkez olmasından dolayı “istekli dervişler” anlamına gelen “Talebân” ismiyle anılmasına sebebiyet verildiği iddia edilmektedir (Terzibaşı, 2008, s. 53; Babani, 1284, v. 191)⁴. Köyün Molla Mahmud’un ilmi ve tasavvufi faaliyetlerinin merkezi olması dolayısıyla onun neslinden gelen aile efradına, aşiret soyadı olarak nisbet ekiyle “Talabâni” olarak kullanılmaya başlamıştır (Terzibaşı, 2008, s. 54-55).

Molla Mahmud’un Kâdiri tarikatına intisabı, 1752 yılında Hindistan’dan önce Bağdat’a daha sonra da Tekye Köyü’ne gelen Şeyh Ahmet Lahorî adında bir tarikat şeyhinin kendisine el vermesiyle gerçekleşmiştir. Molla Mahmud’un tarikat silsilesine dâhil olması Kerkük

2 - Kerkük’ün İran sınırına kadar uzanan hinterlandında kurulan Baban hükümet/mirlik idaresinin ilk liderliği dini forma dayalı liderlik üzerinden şekillenmişti.

3 - Talebân Köyü’nde bulunan Şeyh Abdurrahman Tekkesi, Baban hanedan idaresinin Kerkük yönünde bulunan topraklarının sınırını teşkil etmektedir. Bu köylerden Kerkük’e uzanan alan, merkezi hükümet idaresinin doğrudan denetim ve kontrolünde bulunmaktadır.

4 - Köyün Talebân ismini almadan önceki adının Kavruk olduğu Terzibaşı tarafından ileri sürülmektedir. Terzibaşı’nın iddiasını Babani’nin 1870 yılında kaleme aldığı eserindeki kayıtları doğrulamaktadır. Babani, Şeyh Abdurrahman Dergâhı’nın Kavruk’ta olduğunu ifade etmektedir.

bölgesinin köklü ve yoğun mistik dünyasında kendisine yer etme koşulları sağladığı gibi Talabâni Şeyhleri “Meşâyih-i Talâbâni” olarak anılan (BOA. YPRK. UM, 29/47, 26 Mart 1892; Y. PRK. ASK. 106/26, 27 Ağustos 1895; Bruinessen, 2003, s. 328) bir seçkin sınıfın oluşmasına kaynaklık teşkil etmiştir. Medrese tabanından gelen Molla Mahmud, tarikata intisabıyla artık bir tekke erbabı olmuş ve Molla unvanı yerine daha etkin ve saygın bir unvan olan “şeyh” unvanını kullanmaya başlamıştır. Şeyh Mahmud, vefat ettiği 1800 yılına kadar tasavvufi faaliyetlerine devam etmiştir. Şeyhin, ömrü boyunca sürdürdüğü tarikat faaliyetleri Kerkük ve çevresinde kendisine geniş bir mürit kitlesi sağladığı gibi, toplumsal bir taban da oluşturmuştur. Bundan dolayı ölmeden önce naaşının Kerkük’e götürülmesi ve orada zuhur edecek bir kerametle defnedilmesini vasiyet etmiştir. Sufi anlatıya göre naaşı, kendisinin vasiyeti ile Kerkük’e getirilmiş ve orada Şah Dervişler olarak anılan iki büyük zatın mistik keşif ve işaretleriyle gösterdikleri mevkiye defnedilmiştir. Bu dervişlerden birinin mühendislik becerileriyle şeyhin kabri üzerine bir kubbe de yapılmıştır (Terzibaşı, 2008, s. 75).

Sufi anlatıda işaret edilen bu kıssa Talabânilerin Şeyh Mahmud ile Kerkük’te edindikleri toplumsal tabanın şeyhin vefatı sonrasında naaşının esrarengiz dervişler vasıtasıyla defnedilmesi, Talabâni Şeyh ailesinin Kerkük kent topografyasında kutsallaştırılmış bir mekân üzerinden de yer edinmelerini sağlamıştır. Bu kutsallaştırılan mekânın sınırları içinde ve şeyhin türbesinin karşısına kendisinden sonra irşat makamına geçen 1780 doğumlu oğlu Şeyh Ahmed, Kerkük’te kendilerine bağlı müritlerle birlikte zikir yapmak için bir oda ve eyvandan oluşan bir yapı inşa etmiştir. Şeyh Ahmed, yılın belli vakitlerini Talebân Köyü’nde dervişleriyle beraber geçirirken belli vakitlerini de Kerkük’te yaptığı tekkede zikir ayinlerine katılarak geçirmiştir. Bu dönemde Kerkük ve yakın çevresinde tarikat halkasını genişleterek Talabâni tekkesinin Kerkük’teki etkisini arttırmıştır (Terzibaşı, 2008, s. 55).

Şeyh Ahmed döneminde Talabâni şeyh ailesinin etkisi, Kerkük ve çevresinde geniş bir toplumsal kitleyi oluşturan aşiretler arasında kök salmıştır. Şeyh bunu Kerkük ve çevresinde bulunan aşiret unsurlarıyla yerel ittifaklar kurmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yerel ittifaklarda aşiretler arası evlilikler daima önemli rol oynamıştır (Tapper, 2004, s. 236). Şeyh Ahmed’in de aşiret ittifaklarının toplumsal güç dengelerindeki etkisinin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Zira yaptığı evlilikler bunu açıkça doğrulamaktadır. Şeyh Ahmed, her biri Kerkük ve çevre bölgesinin güç dengelerinde önemli bir yere sahip aşiretlere mensup üç kadınla evlenmiştir. Bunlardan biri dayısının kızı olup Zengene aşiret lideri Mir İsmail Han’ın oğlu Abdullah Beyin kızıdır. İkincisi İran’ın Zehav bölgesindedir. Üçüncüsü ise Davude aşiret reislerinden Hasan Beyin kız kardeşi Şânaz/Şehnaz Hanım’dır. Şeyh Ahmed, Davude aşiretinden aldığı eşe mukabil kendi kız kardeşi Altun Hanım’ı aşiret reislerinden Muhammed Bey’in oğlu Hasan Bey’e bir nevi berdel yoluyla vermiştir (el-Müderriş, 1983, s. 60-61; Terzibaşı, 2008, s. 55). Evliliklerinden çok sayıda çocuğu olan Şeyh Ahmed’in on erkek evladı olduğundan bahsedilmektedir (Talabâni, 2012, s. 22). Bunlardan Abdurrahman Halis (Şeyh Abdurrahman), Abdulgafur, Abdulfettah, Abdulkерim ve Muhyiddin Mir İsmail’in torunundan; Abdulaziz, Muhammed Salih ve Hüseyin, Davude beyi Hasan’ın kızı Şânaz/Şehnaz Hanım’dan olma iken Muhammed Arif, İran’ın Zehav bölgesine mensup olan hanımdan doğmuştur (el-Müderriş, 1983, s. 60). Diğer bir oğlu olan Abdulkadir’in Şeyh Ahmed’in hangi eşinden olduğuna ilişkin bir kayda rastlanmamıştır.

Şeyh Ahmed, gerek kendisinin aşiret unsurlarından yaptığı evlilikler ve gerekse aşiret mensuplarına kendi ailesinden nikâhladığı kızlar, Talabâni şeyh ailesine bir taraftan aşiretlerle kan bağına dayalı akrabalıklar sağlarken öte taraftan da aşiret alanlarına tarikat ağları üzerinden nüfuz artırma olanakları tanımıştır. Nitekim Şeyh Ahmed, oğulları ve torunlarından kimisini şeyh olarak Kerkük çevresindeki aşiret bölgelerine gönderirken, kimisini İran’ın sınır bölgelerinde bulunan aşiret alanlarında istihdam etmiştir. Yine kimisini de aşiret bağla-

rının zayıf veya parçalandığı Kerkük kent merkezi ile yakın çevresindeki bölgelere yerleştirmiştir. Bu bölgelerde kurduğu tekkeler yoluyla aşiret alanlarında aşiret bağlarına ek olarak kendi manevi liderliklerinin güçlü zeminini oluşturmuştur. Bu çerçevede kayıtlara yansıdığı kadarıyla oğullarından Şeyh Abdülkerim'i Badava'ya, Şeyh Hüseyin'i ise Siyah Mansur Köyü'ne yerleşmiştir. Şeyh Abdülfettah, oğulları Şeyh Abdülfettah, Şeyh Maruf, Şeyh Lütfullah ve Şeyh Taha ile beraber Leylan merkezli Karahasana bölgesine dağılmışlardır. Şeyh Muhyiddin, Şeyh Abdurrahman ile aynı anneden olup Kerh, Talebân ve Hacılar köylerinin irşat hizmetlerinden sorumlu olurken, oğulları Şeyh Muhammed, Şeyh Nasreddin, Şeyh Mustafa ve Şeyh Celal aile efradıyla beraber Hanekin ve çevresine yerleşmişlerdir. Şeyh Abdülaziz, oğulları Şeyh Hamid, Şeyh Samet, Şeyh Maruf ve Şeyh Rıza ile birlikte Gil bucağını merkez edinmiştir. Şeyh Abdülgafur ilk önce Serdeşt'e yerleşmiş ancak daha sonra Şeyh Ahmed'in isteğiyle Köysancak'ı merkez edinmiştir. Şeyh Muhammed Arif Savuçbulak mıntikasına yerleşerek irşat hizmetlerini İran sınır bölgelerinde yaymaya çalışmıştır. Şeyh Abdurrahman ise Kerkük ve yakın çevresindeki alanın irşat hizmetlerini ifa etmekle vazifelendirilmiştir (Terzibaşı, 2008, s. 56; Talabâni, 2012, s. 24).

Talabâni Şeyh ailesi, Şeyh Ahmed döneminde Kerkük ve çevresinde kurulan tekke ağlarıyla geniş bir toplumsal kitle üzerinde etki kapasitesini artırmıştır. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan yakın bölgeler ile İran egemenlik alanları dâhilinde bulunan yerlerden bir sürü mürit ve talebe, tarikat ve medrese eğitimi almak için Şeyh Ahmed'e geliyordu. Şeyh Ahmed, tarikat ve medrese hizmetlerini vefat tarihi olan 1840-1841 yılına kadar sürdürmüştür. Kendisinin vasiyeti üzerine babası Şeyh Mahmud'un yanına defnedilmiştir. Şeyh Ahmed'in vefatıyla Talabânilerin merkez tekke şeyhliğine, Zengene aşiret reisi Mir İsmail Han'ın torunundan doğma en büyük oğlu Şeyh Abdurrahman geçmiştir (Terzibaşı, 2008, s. 58; Talabâni, 2012, s. 24).

1.3. Şeyh Abdurrahman'ın Kişisel Beceri ve Deneyimi

Şeyh Abdurrahman 1797 yılında Baban emirlik idaresi dâhilinde olan Çemçemal'e bağlı Kerh köyünde doğdu. İlk tahsilini babasının yanında Taleban Köyü ile Kerkük'te bulunan tekkelerinde tamamladı. Yüksek tahsilini ise ailenin tarikat ağlarının sağladığı imkânlarla dönemin en meşhur âlim ve mutasavvıflarının yanında tamamladı. Bu tahsilinin ilk evresini dönemin saygın âlim ve mutasavvıfı olan Berzenci şeyhlerinden Şeyh Maruf Nudehi'nin yanında oğlu Şeyh Kak Ahmed Berzenci ile beraber ders alarak geçirmiştir. Diğer evresini ise Bağdat'ta tamamlamış ve icazetini de dönemin en meşhur âlimi olan Şeyh Abdurrahman Ruzbehani'nin elinden almıştır. Yüksek tahsilini bitirdikten sonra Bağdat'tan Kerkük'e geri dönen Şeyh Abdurrahman, babası Şeyh Ahmed'in yanında, onun vefatına kadar ilmi ve tasavvufî hizmetlerle meşgul olmuştur.

Şeyh Abdurrahman'ın, babası Şeyh Ahmed'in vefatından sonra merkez tekkenin irşat makamına geçmesi kendisini Talabâni tarikat ağlarının en yüksek mercii haline getirdiği gibi, bu ağların etkisi altında bulunan toplumsal kitlenin lideri konumuna da yükseltmiştir. Şeyh Abdurrahman'ın aidiyetlerini yansıtan ad, unvan ve sıfatlar kendisinin yaşadığı çağ ve toplum nezdindeki konumuna açık göndermelerde de bulunmaktadır. Bağlı olduğu tarikat nedeniyle Kadiri nisbeti alırken aile veya aşiret kökeni dolayısıyla Talabâni mensubiyetini kullanmıştır. Tasavvuftaki lakabının *mufevvezbillah* (Allah'a tevekkül eden) olduğunu kendisi şiirlerinde açıkça ifade etmektedir. Bir dönem Şeyh Mahmud, Kuse'ye hizmet etmiş ve onun vefatıyla yerine mürşit olarak geçmişti. Babasının vefatı sonrasında Kerkük'te Talabâni veya Gavsıye Tekkesi olarak anılan tekkenin şeyhliğine geçmesi üzerine iki meşihatı uhdesine alması dolayısıyla "Zulcenaheyn" unvanını da almıştır. Kadiri tarikatının "Halisıye" veya "Rahmaniye" şubesinin kurucusu olması dolayısıyla "Ziyaeddin" lakabı ve "Müceddid" unvanıyla da anılmıştır (Terzibaşı, 2008, s. 58). Kerkük toplumuna mensubiyeti ve Kerkük'te

geçen yaşamı nedeniyle “*Kerküklü Abdurrahman Efendi*” olarak da kayıtlara yansımıştır (BOA, ŞD. 2478/1, 12 M 1303, 21 Ekim 1885; VGM. d, 2086/131, s. 257, 21 Mart 1861; Karadağı, 2007, s. 161)⁵.

Şeyh Abdurrahman’ın Kerkük toplumuna mensubiyeti, Kerkük toplumunun konuştuğu dillere vakıf olmasını gerekli kılmıştır. Kerkük toplumunun bir parçası olan Kürt Zengene aşireti içinde olması ve Babanlarla ilişkisi, Kürtçenin Sorani ve Gorani lehçelerine vukufiyetini ve Farsçayı da öğrenmesine de imkân sağlamıştır. Zaten eğitim hayatı sürecinde Şehrızor’un medrese müfredatı içerisinde iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir (el Azzâvi, 2012, s. 385)⁶. Kerkük’teki tekkeleri üzerinden şehir halkına eklenmeleri ve Türkçenin idari işleyişte ve toplumsal unsurlar arasında yaygın olarak konuşulması Şeyh Abdurrahman da dâhil, Kerkük ve çevresinde ikamet eden bütün Talabâni şeyh ailesinin Türkçeyi edebi ve mahalli sahalarda en iyi derecede öğrenmelerine imkân sağlamıştır (Terzibaşı, 2008, s. 62)⁷. Kerkük’teki tekkede Kerkük toplumunun Türk ve Kürt unsurlarının dili konuşulmaktaydı. Türkçe ve Kürtçe, Talabâni Tekkesi’nde Kerkük çarşısında konuşulduğu düzeyde (Soane, 2007, s. 144)⁸ konuşuluyordu. Kerkük’teki Kürt ve Türk toplumunun Türkçe ve Kürtçeye aşinalığına ve kentte her iki dilin konuşulması ve bu noktada bir iletişim aracı olmasında, bir araya gelinen ortak bir mekân olan tekkenin de önemli bir rolü olduğunu söylemek gerekir (Çakır, 2016, s. 1348)⁹. Kerkük toplumunun konuştuğu diller ve uğraştığı edebiyat türüne bağlı olarak Şeyh Abdurrahman da Türkçe, Kürtçe ve Farsçayı farklı işlev ve kullanımlarıyla hem konuşmuş ve hem de yazmıştır. Nitekim Gorani lehçesiyle Kürtçe, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler kaleme almış ve bu şiirler ilahi mahiyetinde tekkenin zikir törenlerinde kudüm eşliğinde söylenmiştir (Terzibaşı, 2008, s. 61; Talabâni, 2012, s. 31; el-Müderriş, 1983, s. 272).

2. ŞEYH ABDURRAHMAN’IN TOPLUMSAL NÜFUZU

Şeyh Abdurrahman’ın yaşadığı toplumun liderlik kabulleriyle örtüşen aile ve tarikat bağları, aldığı güçlü eğitim ve yaşadığı toplumla geliştirmiş olduğu ilişki yapısının kendisine sunduğu ad, unvan ve sıfatlar, liderliğinin işleviyle doğrudan ilişkilidir. Şeyh Abdurrahman, irşat makamına geçtiğinde dedesi ve babasından güçlü bir tarikat ağı ve bu tarikat ağıyla bağlantılı kalabalık ve örgütlü bir aile mirası devralmıştır. İrşat makamına geçmesiyle beraber gerek “Baban ülkesi” ve gerekse de Kerkük idari sınırları içinde bulunan alanlardaki ruhani etkisini daha da genişletmiş ve popülerliğini artırmıştır. Şeyh Abdurrahman’ın Şehrızor bölgesinde etki alanının genişlemesi özellikle Baban yöneticilerinin hoşuna gitmemiş ve onların muhalefetlerine sebebiyet vermiştir. Baban yöneticileri, Şeyh Abdurrahman’ın toplumsal nüfuzunu sınırlandırmak amacıyla gerek İran sınırları dâhilinde ve gerekse kendi egemenlik alanlarında bulunan bölgelerden Talebân Köyü’ne yapılan ziyaretçi akınına engellemeye başlamışlardır. Bunun üzerine Şeyh Abdurrahman, tarikat faaliyetlerinin merkezini Baban ülkesinden Kerkük’e taşımak zorunda kalmıştır (Talabâni, 2012, s. 29).

5 - Şeyh Abdurrahman’ın kardeşi olup Köysancak’a yerleşen Şeyh Abdulgafur için “... *meşayihî kiramandan Kerküklü reşadetlu Abdulgafur Efendi’nin ...*” şeklindeki kayıta Kerkük mensubiyeti kullanılmıştır. Arapça kaleme alınan kaynaklarda Şeyh Abdurrahman’ın künyesi “Şeyh Abdurrahman el Mufevvezbillah ibni Şeyh Ahmed ibni Şeyh Mahmud Kadiri el-Talabâni el-Kerkuki” olarak kaydedilmektedir.

6 - Irak’ta edebi, siyasi ve eğitim alanında hangi dillerin ne derece dolaşımında olduğunu el-Azzâvi eserinde detaylı bir şekilde ele almıştır.

7 - Şeyh Abdurrahman daha yirmi yaşındayken babası Şeyh Ahmed’in isteğiyle Nur Ali Bahş tarafından yazılan ve Abdulkadir Geylani’nin menkıbelerini ihtiva eden *Behçetü’l-Esrar* adlı eseri 1815 yılında Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Eser, 1302 yılında İstanbul’da basılmıştır.

8 - Şeyh Abdurrahman’ın vefatından yaklaşık elli yıl sonra gelen Soane, Kerkükülilerin Türkçe, Arapça ve Kürtçeyi konuştuklarını, birinci ve sonuncunun çarşıda aynı derecede konuşulduğunu ifade etmiştir.

9 - Kerkük toplumuna yönelik geliştirilen ayrıştırmaya dayalı her türlü politika ve söylemlere rağmen günümüzde dahi Talabâni tekkesi Kürt, Türk ve Arap unsurlarının bir araya geldiği bir merkez olmayı sürdürmektedir.

Şeyh Abdurrahman'ın artan şöhreti ve Baban sınırları dâhilinde bulunan merkez tekkenin Kerkük'e taşınmasından kaynaklı oluşan kalabalık mürit ziyaretleri, daha önce Şeyh Ahmed tarafından yapılan tek gözlü tekkeye sığmamaya başlamıştır. Bunun üzerine Kerkük'teki küçük tekke yapısına toplumsal beklenti ve taleplere bağlı olarak yeni bölümler eklenmiştir. Bu kapsamda tekkenin zikir icra edilen bölümü daha da genişletildi. Hemen yanına yatılı öğrencilerin kalıp ders görebilecekleri ve kayıtlara Şeyh Abdurrahman Efendi Medresesi olarak geçen bir medrese yapıldı. Medrese binasının yanına da vakit ve cuma namazlarının da eda edildiği bir cami inşa edildi (BOA, İ. MVL. 125/3202, 2 Şubat 1848)¹⁰. Kerkük ve yakın çevresinden gelen ziyaretçiler ile fukaranın hem günlük yiyeceklerinin yapılıp verildiği ve hem de kimi zaman sosyal yardımları sağlayabilecek bir nevi aşevi kısmı da eklendi. Şeyhlerin ruhi hastalıklar dâhil o dönemin her türlü hastalığını tedavi ettiğine dair olan yaygın toplumsal inanç (Edmons, 2003, s. 104)¹¹ gereği tekkeye tedavi için gelen hastalar için ayrı bir birim halinde şifahâne inşa edilerek tekke kompleksine dâhil edildi (Talabâni, 2012, s. 27).

Şeyh Abdurrahman'ın Kerkük'ü merkez edinmesine paralel olarak artan tarikat faaliyetleri ve toplumsal beklentiler, Kerkük tekkesinin yapısal olarak genişlemesini zorunlu kıldığı gibi her çeşit toplumsal tabakadan kişi veya gruplarla temas ve ilişki kurmasına olanak sağlamıştır. Şeyh Abdurrahman'ın tekkesine maddi ve manevi sorunlarının giderilmesi için Kerkük'ün merkez yerleşimi dâhil yakın ve uzak çevresinden her statü ve tabakadan insanlar uğruyorlardı (el-Müderriş, 1983, s. 283). Bu durum Şeyh Abdurrahman'ı günden güne toplumsal bir değer haline getirdiği gibi tarikat ağları üzerinden gelişen liderliğini pekiştiriyordu. Şeyh Abdurrahman'ın tarikat eksenli güçlü karizmatik liderlik oluşturduğuna, 19. yüzyılın ikinci yarısının başında Kerkük'e gelen seyyahlardan Brown'un kayıtları da işaret etmektedir (Brown, 1868, s. 110; Dinç, 2016, s. 120-35)¹². Brown, yol yorgunluğu atmak ve çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için olsa gerek, Kerkük'te bir tekkeye gitmiştir. Brown, tekkenin avlusuna girdiğinde yoğun ve hareketli bir mürit kitlesiyle karşılaşmıştır. Kalabalık ve coşkulu müritlerin arasından geçerek tekkenin bir köşesine zikir ve raks törenlerini izlemek üzere oturmuştur. Brown, tekkeye ilişkin olarak sadece bir Kadiri tekkesinin olduğunu belirtir ve tekke şeyhinin kimliği hakkında herhangi bir malumat vermez. Ancak tekkeye mensup yoğun mürit trafiği ve müritlerin şeyhe olan bağlılığı karşısında büyülenir. Hatta tekkede iken gözlerini kapatarak şeyh hakkında bazı düşüncelere dalar. Gözünü açtığı anda şeyh kendisini çağırarak bu düşüncelerini bildiğini açık edercesine kendisine cevap verir. Bunun üzerine Brown, müritlerin arasında dolaşarak şeyhe ilişkin nasıl bir algı olduğunu anlamaya çalışır; tekke şeyhinin müritler üzerindeki etkisinin nedenlerini anlamak için müritlere bir şeyhe bağlılığın ilkeleri üzerine sorular sorar. Müritlerin aktardığına göre, kendisinin gösterdiği yol ve ilkeler doğrultusunda gidilebilecek ve kendisine tabi olunabilecek şeyhin özelliklerini bir başka deyişle liderlik vasıflarını şu şekilde kayıt altına almıştır (Brown, 1868, s. 112):

- » Allah'ın settar ve afiüv sıfatlarının gerekleri
- » Peygamberin arabuluculuğu ve dostluğu
- » Hz Ebubekir'in sadakati ve yardımseverliği

10 - 1848 yılında Bağdat valiliği tarafından merkeze gönderilen belge suretinde "... cami-i şerif imam ve hatibi ve müezzin ve sair hademesi vazifesi için dahi evkaf-ı Şeyh Abdulkadir Geylani vakfı fazlasında mahiye tahsis" bulunan katip kaydı Şeyh Abdurrahman camisinde Cuma namazlarının eda edildiğini göstermektedir.

11 - Her türlü hastalığın şeyhlerin kerametiyle iyileştiğine dair bölgede oldukça yaygın bir inanç vardı. 1820 yılında Süleymaniye bölgesine giden Rich, Caf liderlerinden Osman Bey'in hasta olan oğlunun iyileştirilmesi için Berzenci şeyhlerinden ve Şeyh Abdurrahman'ın tarikat ve medrese eğitiminin bir kısmını aldığı hocası Şeyh Maruf Nudahi ile Şeyh Halid arasında bir keramet rekabeti olduğunu ve Şeyh Halid'in hasta çocuğu iyileştiremediğinden dolayı gözden düşüp bölgeyi terk ettiği hakkında halkın bazı kanaatleri olduğunu Edmons kaydetmektedir.

12 - Brown, Kerkük'e ne zaman geldiğini belirtmemiştir. Ancak Şehrizar eyaletinin merkezi olan Kerkük'e geldiğine ilişkin kaydı kendisinin 1850-1856 yılları arasında gelmiş olduğu göstermektedir. Zira Kerkük bu tarihler arasında Şehrizar eyaletinin merkezi olduğu tarafımızca yapılan çalışmada ortaya konulmuştur.

- » Hz Ömer'in emirliği ve haramdan sakınması
- » Hz Osman'ın fakiri yedirmesi ve diğerleri uyurken onun ibadet etmesi
- » Hz Ali'nin bilgeliği ve cesareti

Kerkük'te Kadiri tekkesine mensup müritlerin, bir şeyhin vasıflarına ilişkin sıraladıkları prensiplerin kendi şeyhlerinde de mevcut olduğu anlamına gelmekle beraber aşırı yüceltilmiş bir liderlik figürü tasavvuru sergilemektedir. Şeyhliğin niteliklerine ilişkin aktarılan prensipleri bir taraftan mürit-şeyh ilişkisinin doğasından kaynaklı bir durum olarak değerlendirmekle beraber diğer taraftan Kerkük'te tarikat şeyhinin liderlik karakterinin kuşatıcı ve koruyucu yapısının anlaşılması için somut veriler olarak da belirtilebilir. Brown'ın, Kadiri tekkesi şeyhinin liderlik yapısını anlaşılır kılan değerlendirmelerine rağmen şeyhin kimliğine ilişkin herhangi bir şey belirtmemesi, tekkenin kendisi için yol yorgunluğu ile çeşitli ihtiyaçlarını gidermekten başka bir şey ifade etmemesinden ileri gelmiş olabilir (BOA, İ. MVL. 459/20659, Lef. 3, 28 Aralık 1861)¹³. Ancak Kerkük'ün o dönemdeki siyasi atmosferi ile Şeyh Abdurrahman'ın 19. yüzyıl Kerkük Kadiriliğinde en belirgin figür olduğu gerçeği dikkate alındığında, Brown'un kayıtlara düşürdüğü şeyh karakterinin Şeyh Abdurrahman'dan başkası olmadığı konusunda güçlü bir kanaat oluşmaktadır.

Şeyh Abdurrahman'ın tarikat ağlarına dayalı liderlik figürü 19. yüzyılın ortaları boyunca toplumun her kesimince belli ihtiyaçlar dâhilinde kabul görmüş ve pekişmiştir (BOA, İ. MVL. 387/16890, Lef. 5, 19 Temmuz 1857)¹⁴. Şeyh Abdurrahman'ın liderliğinin gelişip pekiştiği toplumsal kesimlerin başında kırsal kesimde bulunan halk geliyordu. Kerkük kırsalında yerleşik, yarı yerleşik ve göçebe topluluklar bulunuyordu. Bu toplulukların önemli bir kısmı katı aşiretsel bağlar etrafında örgütlü iken (Longrig, 2002, s. 29)¹⁵ bir kısmının da aşiret bağları zayıflamış veya tamamen ortadan kalkmıştır. Aşiret bağları zayıf veya bu bağları tam anlamıyla yitirmiş olan topluluklar, Kerkük'ün yakın çevresinde bulunan köylerde ikamet etmektedirler. Yerel güç dengelerinde en savunmasız kesim aşiret hüviyetini yitirmiş kesimler olduğundan "miskin" olarak adlandırılıyorlardı (Edmonds, 2003, s. 30). Şeyh Abdurrahman, hem Kerkük merkez tekkesi ve hem de merkez tekkeye bağlı çok sayıda uyu tekke (BOA, İ. MVL. 125/3202, Lef. 2, 2 Şubat 1848)¹⁶ vasıtasıyla bu miskin kesim arasında etkisini artırmış, üzerlerinde güçlü bir hamilik ağı kurmuştur. Zira Kerkük'e en yakın mesafede bulunan köylerde dahi 19. yüzyılın sonlarına kadar köylülerin örgütlü bir kurumsal yapı olarak tekkelerin dışında uğrayabileceği herhangi bir kurumsal merci bulunmamaktadır (BOA, BEO. 865/64860, 11 Kasım 1896; BOA, BEO. 998/74818, 25 Ağustos 1897; BOA, İ. HUS. 76/2, 24 Ağustos 1899)¹⁷. Mahalli güç dengelerinde aşiret gücünün belirgin olduğu dikkate alındığında miskinlerin aşiret gücüne karşı yeni bir kimlik üzerinden toplumsal aidiyet oluşturmaları doğaldır. Bu aidiyeti tarikat veya tarikat şeyhinin kuşatıcı ve koruyucu

13 - "... Her gün birkaç yüz seyahini eksiksiz bulunarak ..." kaydı Şeyh Abdurrahman tekkesinin Kerkük üzerinden Bağdat'a veya Kerkük yoluyla Musul ve Anadolu taraflarına giden yolcular için bir dinlenme mekânı olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

14 - Bu durum belge suretinde şu şekilde kayıt altına alınmıştır: "... hususıyla bu havalice fazlen ve irşaden ve sehaveten pek meşhur ve muteber olup dergâh-ı suver-i maneviye dehalet edenler necatgah-ı itikad olunmuş reşadetlu Abdurrahman Efendi da'ilerine dehalet olunarak ..."

15 - Osmanlı hâkimiyeti boyunca Irak toplumunun 9/10'unu aşiret yapılanmalarından oluşmaktadır.

16 - Bu durum belge suretinde; "... kendilerine mensup olup sair mahallerde dahi müte'addid tekayası olarak her birinde bulunan kırk elli ve daha ziyade müritleri ..." şeklinde kayıt altına alınmıştır.

17 - Kasım 1896 tarihinde Kerkük sancağı idare meclisi, Musul Valiliği aracılığıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Kerkük'e yakın olan Tisin, Beşiri, Lason, İftihar, Matık, Leylan ve Şorave köylerinde giderleri vakıf gelirlerinden karşılanmak üzere birer mescit inşası talebinde bulunmuş, ancak nezaret gerekli finansmanın olmadığını belirterek konunun çözümünü için Bab-ı Ali'yi işaret etmiştir. Daha sonra yapılan yazışmalarda da herhangi bir netice alınmamıştır. Yine Ağustos 1899 tarihinde Kerkük Mutasarrıflığı tarafından Meclis-i Vükela'ya Kerkük merkezde iki, Tisin, Beşiri, Leylan, Tazehurmatu köylerinde ve Tuzhurmatu, Dakuk ve Karatepe nahiyelerinde birer olmak üzere toplam dokuz adet iptidai mektebinin açılması ve bu mekteplere 350'şer kuruşla birer muallim, 50'şer kuruşla birer hademe ve 500 kuruş maaşla bir seyyar müfettişin istihdamı için başvuruda bulunulması Kerkük'ün yakın köylerinde bile 19. yüzyılın sonlarına kadar halkın eğitimi konusunda devlet kurumlarının yetersiz olduğunu göstermektedir.

rolünün bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Brown, hamilik bağlamında şeyh-mürüt ilişkisini, "... mürüt şeyhini ziyaret maksadıyla tekkeye her gelişinde mutlaka bir hediye ile gelir ve getirdiği hediyeyi de *Babu'l-Allah* (Allah'ın kapısı)'a getirmiş inancıyla gayet bir huşu içinde bırakmaktadır. Buna mukabil Şeyhte müritlerinin çıkar ve refahı için bütün nüfuzunu kullanır (Brown, 1868, s. 114-115)." şeklinde ifade etmiştir.

Şeyh Abdurrahman'ın toplumsal anlamda güç devşirdiği önemli bir alan da hiç şüphesiz yerleşik ve göçebe aşiret unsurlarıyla tarikat ağları üzerinden kurduğu yakın ilişkidir. Şeyh Abdurrahman'ın tarikat ağlarına dayalı liderliği, Kerkük'ün hinterlandında bulunan yerleşik ve göçebe aşiret alanlarında merkez tekkeye bağlı diğer tekkeler vasıtasıyla kuşatıcı bir işlev icra etmektedir. Nitekim Kerkük'ün yakın ve uzak hinterlandında bulunan aşiret unsurlarının temsilcileri çeşitli sorun ve ihtiyaçlar kapsamında Kerkük merkez tekkesine gelerek Şeyh Abdurrahman'ı ziyaret etmektedirler. Bunlar arasında, vilayet idaresinden kimi taleplerin yerine getirilmesi (BOA, İ. MVL, 387/16890, lef 25, 27 Za 1273) veya şeyhin "sulh gerçekleştiren" biri olması dolayısıyla meydana gelen her türlü çatışma ile sorunlara çözüm üretilmesi ve uzlaşma sağlanması beklentileriyle gelenler kayıtlara yansımıştır (Talabâni, 2012, s. 27; BOA, İ. MVL, 459/20659, Lef 4, 28 Aralık 1861). Yılın belli vakitlerini Kerkük ovalarında, belli vakitlerini de İran hâkimiyetindeki yaylalarda geçiren göçebe aşiretlerin (Kerküklü, 1246, v. 118b)¹⁸ karşılaştığı ve neden olduğu sorunlar, Şeyh Abdurrahman'ın manevi liderliği üzerinden çözüme kavuşması liderlik etkisini artırdığı gibi pekiştirici bir işlev oluşturmuştur.

Göçebe aşiretler Şeyh Abdurrahman döneminde mevcut toplumun temel ve en geniş birleşimini oluşturmaktadır (Hay, 2005, s. 71)¹⁹. Toplumsal yapıda denetleme ve kontrolü en zor kesim olan göçebeler üzerinde etki oluşturmak ve onların tercih ve yönlendirmelerinde söz sahibi olabilmek devlet veya devlet gibi sistematik düzen ve işleyişe sahip olmayan örgütlenmeler için güçlü bir liderlik figürü gerektirmektedir. Bu liderlik figürünün göçebe aşiret unsurları arasında üretimi, Talabâni şeyh ailesinin örgütlü yapısı ve Şeyh Abdurrahman'ın tarikat eksenli güçlü manevi etkisi yoluyla gerçekleşmektedir. Şeyh ailesinin göçebe aşiretlerin yaşam pratiklerinin işlediği Kerkük ovaları ile İran tarafında bulunan yaylalarda kurdukları tekkeler etrafında yürütülen tarikat faaliyetleri, Şeyh Abdurrahman ve Kerkük tekkesine yönelik kutsal ziyaret yolculuğunun temel kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İran sınır bölgelerinden Zehav, Civanru, Sinne, Merivan ve Mükriyan'da Talabâni ailesine mensup şeyhler ile Şeyh Abdurrahman'ın halife tayin ettiği tarikat temsilcilerinin kurduğu tekkelerin etki alanlarında bulunan aşiret halkları, çeşitli korkularından salim olmak için şeyhe muska yaptırmak, hastalarını tedavi ettirmek ve sahip olduklarına ilişkin hayır duası almak (BOA, İ. MVL. 459/20659, Lef. 4, 28 Aralık 1861)²⁰ gibi pek çok vesileyle Kerkük merkez tekkesine gelmekteydiler (Talabâni, 2012, s. 30). Şeyh Abdurrahman'ın vefatından sonra yerel makamlar tarafından kaleme alınıp merkezi hükümete gönderilen bir belgede; "*Ol havalinin hudud-ı İraniye'de bulunmasıyla ...*" İran sınır bölgesinin bir kısmını teşkil eden Kerkük ve çevresinde bulunan Kürt aşiretleri nezdinde "*Beyne'l-Ekrad ve aşayir mer'iyü'l-hatır*" sözü geçen biri olduğu ve geniş tekke ağıyla beraber kalabalık bir mürit kitlesine sahip olduğu belirtilmiştir. Yine bu aşiretlerden "*kabail-i vahşiye*" olarak anılan ve merkezi hükümetin denetim ve kontrolü dışında olanlardan sınır boyundaki yerleşik halk "*ahali-yi mütemeddine*" üzerinde oluşturdukları tehdit ve zararlar Şeyh Abdurrahman'ın manevi liderliğinin nüfuzu ile kontrol ve denetim altına alınabildiği ifade edilmiştir (BOA, İ. MVL, 459/20659, Lef. 4, 28 Aralık 1861).

18 - Ekonomik ve yaşam tarzları gereği Osmanlı ve İran hâkimiyet bölgeleri arasında gidip gelen göçebe aşiretler Kerküklü tarafından *Ekrad-ı beyne'l-hudüdeyn* olarak tanımlanmışlardır.

19 - 1918-1920 yılları arasında Kerkük'e yakın olan Erbil'de görev yapan İngiliz subayı aşiret mensubiyetini "Ben Romalıyım" türünden bir aidiyet anlamına geldiğini ifade ederek bölgedeki aşiret aidiyetinin güçlü yapısına vurguda bulunur.

20 - "... *selah-ı hal ashabından ve du'asıyla iğtinam olunur zevattan olup ...*" kaydı Şeyh Abdurrahman'ın duasına olan toplumsal güvene işaret etmektedir.

Şeyh Abdurrahman'ın kırsal kesimde bulunan göçebe ve yerleşik aşiret unsurları üzerinde tesis etmiş olduğu nüfuzun yanında, şehirli kesimin esnaf, elit ve alt düzeydeki kesimleriyle de güçlü bir ilişki kurmuştur. Bu yönüyle Şeyh Abdurrahman tekkesi, Kerkük merkezinden değişik grup ve toplumsal kesimlerin bir araya geldiği bir merkez olmuştur. Kerkük esnafının önemli bir kısmı Şeyh Abdurrahman tekkesinin müdavimi olmakla beraber bunlardan kırk kişi Şeyh Abdurrahman'ın en ateşli müritleri arasında yer almaktadırlar (BOA, İ. MVL, 125/3202, Lef. 2, 2 Şubat 1848). Esnafın tekkeye bağlı olması, tekke ve misyonunun kent içindeki propaganda ve kamuoyu oluşturmada nasıl bir rol üstlenmiş olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Kerkük'ün ileri gelen aile mensupları ve üst düzey memurları da tekkeye gelerek Şeyh Abdurrahman'ın manevi fevzinden istifade etmekteydiler. Nitekim Cebbarilerden tüccar Seyit Abdulkadir ve yeğeni şair Seyit Mahmud Arifi ile Kerkük'ün tüccar takımından Kırdar-zâde ailesinin bazı mensupları Şeyh Abdurrahman'ın zikir halkasındaydılar (Terzibaşı, 1963, s. 111; Talabâni, 2012, s. 45). Üst düzey memurlardan en fazla dikkat çekeni 1851 yılında Şehrizer eyaletinin valisi olarak Kerkük'e gelen sofi meşrepli Seyit Ali Paşa'dır. Seyit Ali Paşa Kerkük'e atandıktan kısa bir süre sonra Şeyh Abdurrahman'ın manevi etkisi altına girerek onun müridi olmuştur (Talabâni, 2012, s. 30; Terzibaşı, 2008, s. 59).

Şeyh Abdurrahman'ın temas alanında Kerkük'ün sorun teşkil eden başıboş kesimi ile fakir gayrimüslim unsurlarının da yer aldığı görülmektedir. Gündelik sorunların parçası olan sarhoşlar, hırsızlar ve çapkınlar, gerek kurulan sofralarda karınlarını doyurmak ve gerekse toplumun kendilerine yönelik dışlayıcı atmosferinden sıcak ve kucaklayıcı bir ortama sığınmak amacıyla Kerkük'teki tekkeleri mesken edinmişlerdir. Hatta başıboş takımının Kerkük'teki tekkeleri kendi aralarında bölüştükleri, Kerkük mevlevi dergâhının müşşidi Şeyh Salih Efendi'ye isnat edilen "*Kadiri Tekkesi çapulcuları, Nakşibendi Tekkesi Sarhoşları, Rufai Tekkesi kumarıcıları ve Mevlevi tekkesi ise çapkınları barındırmıştır.*" veciz söz ile çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır (Terzibaşı, 2008, s. 33). Yine Kerkük'ün gayrimüslimleri ile tekke arasındaki ilişkinin mahiyetini göstermesi açısından Yahudi milletine mensup bir fakirin tekkede yaşadığı olay ilgi çekicidir. Tekkenin sosyal yardımlarının dağıtıldığı kısımda yemek almak için sıra bekleyen bir Yahudi, günlük ibadet ayinini de tekkenin avlusunda icra etmeye başlamıştır. Bu durumu gören müritler Yahudi'nin üzerine giderek engellemeye kalkışmaları üzerine Şeyh Abdurrahman, müritlerini uyararak onları bu tür davranışlardan men etmiştir (Terzibaşı, 2008, s. 79). Şeyh Abdurrahman'ın vefatından dört yıl önce Kerkük'e uğrayan bir Alman seyyahın kayıtları şehir merkezinde tarikat temsilcilerinin Müslim ve gayrimüslim kesimler arasında bütünleştirici bir rol oynadığına işaret eder. Seyyah, Kerkük Kalesi'nde Hristiyan mahallesinde bulunan kilisede misafir olduğu sırada kilisenin karşısında bulunan Rufai tekkesi temsilcisi ve seyit sınıfına mensup Şeyh Abdurrahman adında başka bir şeyh kendisini ziyaret eder. Seyyah, ziyaretine gelen şeyhin büyük bir Hristiyan dostu olduğunu, kendisiyle yaptığı hoş sohbetten anladığını belirtir. Hatta şeyhin, seyyahın kendi elini sıkarak ailesine ilişkin iyi dileklerde bulunduğunu kaydeder (Peterman, 1865, s. 316).

Tekke bir zikir halkası olduğu kadar aynı zamanda sosyal bir meclis ve hoşça vakit geçirmek için uğranılan bir mekândır. Bu anlamda Kerkük yerleşim merkezinde ikamet eden her sınıftan insan tekkeye uğramaktaydı. Tekkede Şehrizer tarikat ve ilim gelenekleri dışında def ve kudüm eşliğinde şeyhin şiirleri okunmaktadır. Bu ezgi ve ilahileri söyleyen ve Kerkük'te oldukça meşhur olan ustalar vardır. Bunları dinlemek ve hoşça vakit geçirmek isteyen Kerküklüler tekkeye gelirlerdi. Tekke bu yönüyle bir sanat ve edebiyat mekânı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hatta Şeyh Abdurrahman döneminde Talabâni Tekkesi'nin, Irak bölgesinin dini musiki merkezlerinin en önemli ocağı haline geldiği iddia edilmektedir (Terzibaşı, 2008, s. 60). Tekkenin bu yönü müritlerin musiki ile hemhal olmasını sağlamıştır. Müritler en ufak bir nağmede cuşa gelebilmekteydiler. Nitekim Kerkük'ün önde gelen mugannilerinden ünlü makamşinas Heme Pire, ramazan geceleri şehrin "Cot Kahve" adıyla meşhur kahvehanesin-

de makamlı ezgiler söylediği sırada tekmeden çıkan Kadiri dervişler, ezgilerin tesiriyle şevke gelip raks ederek Kerkük çarşısında coşkulu bir zikir töreni kurmuşlardır (Terzibaşı, 2008, s. 91). Tekkenin musikiyle olan ilişkisi ve o dönemde Şeyh Abdurrahman'ın hângâhlarda adet olmadığı halde kudüm çalması bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Bu durumu, Kerkük'te secadenişin bazı zatlar nezdinde şikâyet konusu etmişlerdir. Bunlardan Şeyh Abdulkadir Geylani'nin torunu ve nakibü'l eşraf kaymakamlığını icra eden Seyit Ali Efendi'ye, "hângâhda kudüm çalınmasına niçin müsamaha ediyorsun? Ceddiniz ruh-ı şerifinin rencide olmasından korkmuyor musun?" şeklindeki söylemlerine mukabil Seyit Ali Efendi, "Ben sultan ile veziri arasına girmem." şeklinde cevap vermiştir (Terzibaşı, 2008, s. 59).

Şeyh Abdurrahman'ın toplumsal nüfuz ağlarının kurulmasında etkili olan bir başka faktör de bölgede medreseler üzerinden işleyen ulema ağını tarikat yapılanmasına eklemiş olmasıdır. Merkezileşme çağına değin Kerkük'ün de dâhil olduğu Şehrizor medreseleri Osmanlı dünyasının en önemli medrese ağlarından birini teşkil ediyordu (Kemp, 1983, s. 204)²¹. Bu medreseler Babanlar ve Memlukler döneminde, merkezî Osmanlı medrese sisteminden bağımsız (Master, 2017, s. 125; Terzibaşı, 2008, s. 45)²² olarak önemli ölçüde destek görüyordu (Kemp, 1983, s. 203; el-Hilali, 1959, s. 65; Karpat, 2003, s. 11)²³ ve ihtiyaç duyulan memur kadrolarının temel kaynağını oluşturuyordu. Memluklerin 1831'de ilgası ve akabinde 1850'de Babanların varlıklarına son verilmesi üzerine Şehrizor medreseleri, yerel hanedan kaynaklı destekten yoksun kaldılar (Hilali, 1959, s. 91)²⁴. Merkezi idarenin de yeni dönemde memur ihtiyacını, modern usuller dâhilinde kurulan okullardan tedarik etmeye dönük bir politika takip etmesi ve medreselere ilgi göstermemesi (BOA, Y. PRK. MK. 4/80, 26 Haziran 1889)²⁵ üzerine medrese sistemi, başka ağlar üzerinden varlık göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Tarikat ağı bu anlamda önemli bir referans olmuştur.

Şehrizor bölgesinde tarikat ve medrese arasında keskin ayırımında bulunmak mümkün değildir. Talabânî şeyh ailesi bu anlamda önemli bir örnektir. Talabânî gücünün kurucu babalarından olan Molla Mahmud, medrese sistemi içinde yetişmiş ve daha sonradan tarikata intisap etmiştir. Seyit sınıfından olmaması ve tarikat geçmişi bulunmaması nedeniyle bu tür geçişlere Kerkük toplumunda "Seccade Şeyhliği" adı verilmektedir (Edmonds, 2003, s. 111; Karadağı, 2007, s. 161). Molla Mahmud, tarikata intisabıyla beraber medrese faaliyetlerini de sürdürmüş ve bu faaliyetleri, tarikat halkasını genişletme çabalarında önemli bir vasıta kılmıştır. Aynı çaba Şeyh Ahmed döneminde de devam etmiş ve Şeyh Abdurrahman döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim 1848 yılına ait belge kaydında Şeyh Abdurrahman'ın tekke, cami ve medresesinden oluşan külliyesinde kimi zaman iki yüz kimi zaman da üç yüz mevcutlu yatılı öğrenci ve müridin ders gördüğü ifade edilmektedir (BOA, İ. MVL. 125/3202, Lef. 2, 2 Şubat 1848)²⁶. Şeyh Abdurrahman döneminde medrese ağının tarikat

21 - Osmanlı döneminin en önemli medrese merkezleri Şehrizor, Bağdat, Halep, Şam ve İstanbul olarak sıralanmaktadır.

22 - Osmanlı Devleti, standart ders programı ve müderrislerinin atanıp maaşlarının ödendiği bir medrese sistemi kurmuştur. Kerkük'te bu sistemin kısmi anlamda uygulandığı birkaç medreseden bahsetmek mümkündür. Bu medreselerin müderris kadrosu hükümet tarafından atanır ve maaşları vakıflara bağlı gelirlerden karşılanırdı. Ancak bu medreselerde merkezi hükümetin tayin ettiği müfredattan ziyade Şehrizor medrese ekolünde işleyen bir müfredatın takip edildiğini söylemek mümkündür. Zira Kerkük merkezde Kadiri ve Nakşi tarikatları etrafında örgütlenen ve müfredatı Şehrizor bölgesi medrese ekolü dâhilinde işleyen birçok medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin müderris kadrosu çok iyi olduğundan ve daha disiplinli işlediğinden merkezi sisteme bağlı medreselerle kıyas edilemeyecek derecede bir öğrenci kadrosuna sahiptirler. Merkezi hükümete bağlı medreselerin kadroları dahi yine Şehrizor ulemasının uhdesinde bulunmakta ve müfredatlarının hoca eksensiz olduğu, icazetnamelerin verilmesi esnasında "... molların halka-i tedrisatında tahsil gören talebe efendiye ... icazetname ita olunmuştur." şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

23 - Sınır bölgelerinde merkezileşme politikalarının yürürlüğe konulmasına değin eğitim, yerel hanedan idarelerinin kontrolündeydi.

24 - Özellikle son dönem Irak'ta medreseler, tamamen ilgiden mahrum bırakılmıştır.

25 - 1889 yılında Irak'ın yerel sorunlarına ilişkin kaleme alınan bir raporda medreselerin uzun bir zamandır harap ve bakımsız olduğu, istikrarlı bir eğitim sunamadıkları ve İran'ın, Şii mezhebini yayma çabalarında medreselerin temel direnç merkezleri olması dolayısıyla yeniden ihya edilmeleri önerilmektedir.

26 - Belge suretinde "... medresesinde ekser vakitlerde işker üç yüzer talebe ve müritler mevcut olarak leyl ve nehar tahsil-i

faaliyetleri içinde geniş bir yer teşkil etmesi durumu, Talabâni tarikat ağları bünyesinde medrese faaliyetlerinin sahip olduğu deneyim ve bu dönemde bölgede idari ve siyasi anlamda yürürlüğe konulan yeni politikalarla ilintilidir.

Talabâni Şeyh ailesinin tarikat içinde işleyen medrese deneyimi ile Şehrizar medrese ağının merkezileşme politikalarıyla mahalli hamilerinden yoksun olması durumu, Şeyh Abdurrahman'ın kişisel beceri ve şöhretiyle birleşince Kerkük merkezli Şehrizar bölgesinde tekke ve medrese birlikteliğinin yayılmasına imkân tanımıştır. Bu durum, Şeyh Abdurrahman'ın Kadiri tarikatında Halisiye-Rahmaniye adıyla açtığı yeni yorumun ulema ağı üzerinden daha geniş bir çevrede taraftar bulmasına yol açmakla birlikte, Kerkük bölgesinde önemli bir entelektüel kesim üzerinde nüfuz kurmasına zemin oluşturmuştur (BOA, EV. MH, 620/191, 3 Ekim 1854) ²⁷.

Kerkük merkezli Şehrizar'da tekke-medrese birlikteliğinin tarikat ağları üzerinden işlenmesi sadece Talabâni şeyh ailesi temsilcilerine münhasır bir durum değildir. Aynı dönemde Berzenci şeyhleri ve Nakşibendi tarikatında Halidiye adıyla yeni bir yorum açan Mevlana Halid de tekke medrese uyumu üzerinden tarikat faaliyetlerini icra etmişlerdir (BOA. DH. MKT. 204/42, 27 Mayıs 1895; BOA. MVL. 459/50, 23 Kasım 1864)²⁸. Hatta bölgede bu anlamda bir rekabet ortamının oluştuğunu da söylemek mümkündür. Bu rekabet ortamından kaynaklı olsa gerek, Şehrizar'da tekke-medrese birlikteliğinin kurucusunun kim olduğuna dair yaygın bir söylemin dolaşımında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şeyh Abdurrahman'ın vefatından sonra Şeyh Muhammed Salih el-Kâdiri adında bir tarikat erbabı²⁹, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye bir telgraf göndererek ilginç bir istekte bulunmuştur. Şeyh Muhammed Salih, pederi olarak andığı Şeyh Abdurrahman'ın medrese ve tekkeyi birleştirerek ilim ve tarikat hayatından birleşmiş bir dünya oluşturduğunu ve bunun da sadece kendisi tarafından yapıldığını ileri sürmüştür. Bu münasebetle kendisinin bu yönünün muhafazası kapsamında merkezden gönderilecek bir heyet tarafından yazıya dökülmek suretiyle ilan edilmesini istemiştir (BOA, MVL. 765/69, 19 Temmuz 1862)³⁰.

Şeyh Abdurrahman'ın kırsal alanda yerleşik ve göçebe aşiret unsurlarıyla miskin olarak anılan aşiret örgütlenmesi dışındaki toplumsal kesimin yanında şehrin esnaf, eşraf, ulema ve başiboş takımı üzerinde geniş bir etki oluşturması, onun güçlü toplumcu anlayışına dayanmaktadır. Şeyh Abdurrahman'ın toplumcu anlayışının kaynağı fikir ve vicdan hürriyetine olan saygısı ile mütevazı karakterinden beslenmektedir (Terzibaşı, 2008, s. 61). Nitekim her kesim ve düzeyden tekkeye gelen insanlar şeyh tarafından sanki kendi evinde özel misafiriymiş gibi

ulum ve zikr ve tevhid ile iştiğal ...” ifadeleri kayıt altına alınmıştır.

27 - 1854 yılında Kerkük merkezde daha önce Bekir Ağa adında varlıklı bir Kerküklü tarafından inşa edilen cami, medrese ve dergâhan oluşan kompleks, restore edilerek Şeyh Abdurrahman'a devredilmesi kendisinin tekke-medrese etki ağının genişlemesine ilişkin önemli bir ekmektir.

28 - Hızır Efendi, Halidi tarikatı şeyhi olarak Kerkük'teki Ferhadzâde medresesinde müderrislik yapmaktadır. Hızır Efendi'nin bu vazifesine mukabil Mayıs 1895'te maaş bağlanması yönünde yerel makamlarca merkezi hükümetten talepte bulunulmuştur. Kerkük'te hem ilmi ve hem de tasavvufi alanda faaliyet yürüten kişiler için “... tarikat-ı alicye-yi nakşibendiyeden ve tedris-i ulumiyeden ...” ibareleri üzerinden tanımlanmaktadırlar.

29 - Muhammed Salih'in Şeyh Abdurrahman ile ilişki düzeyini kestirmek güçtür. Belgede belirtilen “pederim” kelimesi Muhammed Salih el-Kadiri'nin Şeyh Abdurrahman'ın oğlu olduğuna dair bizleri belli bir kanaate sevk etmekle beraber, Şeyh'in Muhammed Salih adında bir oğlu bulunmamaktadır. Bununla beraber Şeyh Abdurrahman'ın Şeyh Muhammed Salih adında bir şeyh kardeşi olduğunu biliyoruz (Bkz. Terzibaşı, 2008, s. 63). Belgede geçen pederim kelimesi eğer tarikat adabı dâhilinde tarikat temsilciliği üzerinden kardeşine peder hitabını gerekli kılıyorsa Muhammed Salih'in Şeyh Abdurrahman'ın kardeşi olması güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkar. Peder hitabı Muhammed Salih'in Şeyh Abdurrahman'ın damadı olması ihtimaline de işaret etmektedir. Bütün bu değerlendirmelere ek olarak, Şeyh Muhammed Salih el-Kadiri'nin Kerkük'te saygın bir tarikat erbabı olduğu anlaşılmaktadır. Zira içinde Şeyh Abdurrahman Efendi'nin de bulunduğu Kerkük ileri gelenleri tarafından 1858 yılında hazırlanan bir mahzar suretinde Muhammed Salih el-Kadiri'nin ismi de geçmektedir. Bkz.: BOA, Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemi (EV. MH), 620/191, 10 M 1271,3 Ekim 1854.

30 - Belge suretinde bu durum şöyle ifade edilmiştir: *Merhum pederimiz Şeyh Abdurrahman'dan başka erbab-ı ulum ve tarikat-ı vazifeden bir hayati cevami' ve medrese ve tekye bir olmadıği ebaen ced saye-i devlet-i Osmaniyeden mutecemmi' heyet-i şehidenin beyne'l-i'lam tahrir ve tefrikadan vikayesi istirham ve da'iyenemdir.*

karşılıp ağırlandığı ve hakkını her şeyin üstünde tuttuğu ifade edilmektedir (el-Müderriş, 1968, s. 271). Şeyh Abdurrahman'a göre dinin vebibeleri yapılabilen sorumluluklardandır. Ancak kırılmış gönülleri yapmak asil insanların erdemlerindedir (Talabâni, 2012, s. 33). Şeyh Abdurrahman'ın insanlarla olan teması, kalp kazanma ve gönülleri birleştirme çabası etrafında şekillenmiş ve onun insan odaklı yaşam felsefesi, toplumun her kesimiyle olan temasının kaynağı durumundaydı. Toplumla iç içe olma durumu ve toplumun problem ve taleplerinde muhatap olması, Kerkük'teki Kadiri tekkesinin öne çıkan bir vasfı olarak tanımlanmaktadır. Şeyh Abdurrahman'ın oğlu Şeyh Rıza Talabâni bu duruma şu beytiyle izahat getirmektedir:

Köşelerde Nakşibendiler gibi saklanmayız

Kadiriler Tekkesi arslan gibi meydandır (Talabâni, 1946, s. 256)

Şeyh Abdurrahman'ın toplumsal talep ve problemlerde başvuru mercii olması Kerkük ve çevre bölgesinde Kadiri tarikatının Talabâni tekkesini diğer tarikat ve tekkelerle kıyas kabul etmeyecek ölçüde bir taraftar kitlesi edinmesine yol açmıştır. Şeyh Abdurrahman'ın toplumsal kitleler üzerindeki nüfuzunu gören Irak'taki Osmanlı valileri, İran ile sınır teşkil eden bölgede denetim ve kontrolü sağlama amacına matuf olarak Şeyh Abdurrahman'ın desteğini elzem görmüşlerdir. Bu kapsamda kendisine saygı göstermiş ve tekkesine Irak'ta hiçbir tekkenin mazhar olmadığı desteği vermişlerdir (BOA, İ. MVL, 459/20659, 28 Aralık 1861; BOA, EV. MH, 620/191, 3 Ekim 1854; BOA, İ. MVL, 125/3202, 2 Şubat 1848; BOA, İ. HR, 75/3636, 11 Kasım 1851). 1858 yılında vefat ettiğinde Şeyh Abdurrahman'ın Talabâni tekkesi merkezli oluşturduğu toplumsal nüfuz, oğlu Şeyh Ali'nin şeyhliği etrafında temsil edilmeye devam etmiştir. Şeyh Abdurrahman'ın vefatı sonrasında, Şeyh Abdurrahman şahsında Talabâni tekkesine tahsis edilen gelirlerin merkezi hükümetin Şeyh Ali'ye devredilemeyeceği noktasındaki yaklaşımına mukabil Irak'ın yerel idarecileri, bu tutumun tekkeye mensup kitlelerin kalbini kıracağı ve şeyhin terk-i tabiiyet ederek İran'a gideceği endişelerini bildirmişlerdir. Böyle bir durumun vuku bulması halinde sadece şeyh ailesinin terk-i tabiiyetiyle sınırlı kalmayacağı şeyh ailesinin etkisi altında olan geniş bir toplumsal kitleyi de sürükleyeceği kaçınılmaz bir sonuç olarak değerlendirmişlerdir (BOA, İ. MVL, 459/20659, 28 Aralık 1861). Şeyh Abdurrahman'ın vefatının hemen akabinde Talabâni tekkesinin yeni temsilcisinin bölgedeki toplumsal kitleleri mobilize etme kabiliyetini elbette ki Şeyh Abdurrahman'ın hayatı boyunca tarikat liderliği üzerinden oluşturduğu güçlü nüfuzunun bakiyesi olarak görmek gerekir. Nitekim vefatı sonrasında dahi Talabâni tekkesindeki kabri Kerküklülerin ziyaret ettikleri kutsal türbeler arasında yer almış (Musul Vilayet Salnamesi 1308/1891, s. 207) ve türbe bu anlamda Talabâni şeyh ailesinin bölgedeki nüfuz genişletme kaynaklarından biri olmuştur.

SONUÇ

Talabâni şeyh ailesinin altın halkasını teşkil eden Şeyh Abdurrahman, Kerkük ve çevresi toplumunun mistik önderlik kabulleri, tarikat ve aşiret örgütlenmesi etrafında ailesinden devraldığı örgütlenme birikimi ve kendisinin etkin manevi kişiliğine dayalı karizmatik liderliği, toplumun her kesimiyle güçlü ilişkiler kurmasına imkân tanımıştır. Şeyh Abdurrahman'ın farklı toplumsal kesimlerle ilişki kurması çeşitli grup ve toplumsal sınıfları tekkenin ortak çatısı altında bir araya getirmesine zemin oluşturduğu gibi, aralarındaki etkileşimin artmasına ve bundan kaynaklı olarak meydana gelen anlaşmazlık ve çatışmalarda tekkenin uzlaştırıcı ve çözüm üretici işlevini artırmıştır. Şeyh Abdurrahman'ın belirleyici aktör olduğu tarikat temsilciliği bu yönüyle toplumsal geçişkenlik ve entegrasyona hizmet etmiştir. Şeyh Abdurrahman döneminde tekkenin Kerkük ve çevresi toplumunun farklı kesimleri arasında birleşme mekânı olması, Talabâni şeyh ailesine her kesimle işbirliği kurma fırsatı verdiği gibi, bu fırsatları değerlendirmeye hazır bir gücün oluşmasına da kaynaklık etmiştir. Talabâniler,

Şeyh Abdurrahman'ın geniş toplumsal kesimler üzerinde oluşturduğu nüfuz sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kırsal toplumu örgütlenme ve onunla işbirliği yapma imkân ve nüfuzları sayesinde bir aşiret ve aşiret bloğu, kırsal kaynaklara ulaşma ve kent eşrafı ile işbirliği kurma olanakları sayesinde güçlü bir eşraf ve eşraf bloğu oluşturma potansiyelini yakalamışlardır. Nihayetinde Talabâniler, ekonomik güçleri, toplumsal ağırlıkları ve siyasi etkileri bakımından 19. yüzyılın ikinci yarısında Kerkük ve çevre bölgesinde en önemli güç bileşenini oluşturmaya muvaffak olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir bin Rüstem-i Babani, (1282). *Siyerü'l-Ekrad, Tarihi Ekrad-ı Ardalan u Baban*, Kütübhan-e-i Melik-i Tahran, Kayıt No:4135/1.
- Brown, J. (1868). *The Darvishes: or Oriental Sıpritualizm*, London: Farnk Cass and Company Limited.
- Bruinessen, M. (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim.
- Burke, P. (2011). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- C. J. Edmonds, (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzeydoğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, İstanbul: Avesta.
- Çakır, M. (2016). "Abdurrahman Halis Talabâni Kerkûki ve Kitabü'l-Meârif Fi Şerh-i Mesnev-i Şerif Eseri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9 Sayı 44, s. 1344-1351.
- Diñç, F. (2016). XIX. Yüzyıl'da Kerkük (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı) *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Elazığ.
- el Müderris, A. (1983). *Ulemâuna fi Hidmeti'l-'ilmi ve 'd-din*, Bağdat: Darü'l-Hurriye.
- el-Azzâvi, (2012). *Tarihi'l-Edebi et-Türki Fil Irak*, Kerkük.
- el-Azzâvi, A. (2000). Mevsu'atu Tarihi'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn,, C.VII, Beyrut: Darü'l-Arabiye li'l-Mevsu'at
- el-Hilali, A. (1959). *Tarihu'l-Ta'lim Fil Irak Fil Ahdil Osmani*, 1638-1917, Bağdat: Vizaratü'l-Ma'arifi'l-Irak.
- Hasan, A. (1982). *Tarihü'l-Meşahirü'l'Elviye'l'Irakıye*, Bağdat: Matba'atü'l-Zaman.
- Hay, W. (2005). *Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920*, İstanbul: Avesta.
- Karadağı, M. (2007). *Hüviyetü Kerkuk es-Sakafiye ve'l-İdariye*, Erbil: Daru Aras.
- Kemal H. Karpat, (2003). "Comment'ts On Contributions And The Borderlands", *Otoman Borderlands Issues, Personalities And Political Changes*, Publication Of The Center of Turkish Studies The University of Wisconsin, The University of Winsconsin Pres Madison, s. 1-15
- Kemp, P. (1983). "Power and Knowledge in Jalili Mosul", *Middle Eastern Studies*, Vol. 19. 2, Apr., 201-212.
- Longrigg, S. (2002). *Four Centuries of Modern Iraq*, Garnet PUBLISHING.
- Master, B. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918-Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, İstanbul: Doğan.
- Musul Vilayet Salnamesi 1308/1891*, Def'a 1, Musul: Vilayet Matbaası
- Peterman, H. (1976). *Reisen Im Orient 1852-1855*, Leipzig: Neudruck 1976 Der Zweite Ausgabe.
- Resul Hâvi (Efendi) Kerküklü, (1246). *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefâ*, Bağdat.
- Sennett, R.(2011). *Otorite*, İstanbul: Ayrıntı.
- Shields, S. (2000). *Mosul Before Iraq Like Bees Making Five-Sided Cells*, State University Of New-York Press.
- Soane, E. (2007). *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Notlar*, İstanbul: Avesta.
- Şeyh Rızayî Talabâni, (1946). *Divan*, Maarif Yayınevi, Bega: Maarif.
- Talabâni, N. (2012). *Şuyuhu'l-irşad ed-Dini Fi el Üsretü'l-Talabâniye*, Erbil:

- Tapper, R. (2004). *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, Ankara: İmge.
- Terzibaşı, A. (1963). *Kerkük Şairleri*, Bağdat: Zaman.
- Terzibaşı, A. (2008). *Kerküklü Faiz; Çevresi, Yaşamı, Tasavvufi ve Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Kerkük:
- Weber M, (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, İstanbul: Cem.

Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM)*, 548/59, 16 N 1278/17 Mart 1862.
- BOA, Meclis-i Vâlâ Evrâkı (MVL)*, 765/69, 21 B 1279/19 Temmuz 1862; 125/30202, 26 S 1264/2 Şubat 1848; 459/50, 23 C 1281/23 Kasım 1864.
- BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 865/64860, 5 C 1314/11 Kasım 1896; 998/74818, 26 Ra 1315/25 Ağustos 1897.
- BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH. MKT)*, 204/42, 2 Z 1312/27 Mayıs 1895.
- BOA, Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemî (EV. MH)*, 620/191, 10 M 1271/3 Ekim 1854.
- İrade Hariciye (İ. HR)*, 75/3636, 16 M 1268/11 Kasım 1851.
- BOA, İrade Hususi (İ. HUS)*, 76/2, 16 R 1317/24 Ağustos 1899; 83/1318.R/75, 19 R 1319/5 Ağustos 1901.
- BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)*, 387/16890, lef 25; 27 Za 1273/19 Temmuz 1857; 459/20659, Lef 4, 26 C 1278/28 Aralık 1861.
- BOA, Şurâ-yı Devlet (Ş. D)*, 2478/1, 12 M 1303, 21 Ekim 1885.
- BOA, Yıldız perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK)*, 106/26, 6 Ra 1313, 27 Ağustos 1895.
- BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahriratı (Y. PRK. MK)*, 4/80, 27 L 1306/26 Haziran 1889.
- BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM)*, 29/47, 26 Ş 1309. 26 Mart 1892.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Defteri (VGM. d.)*, 2086/131, s. 257, 15 N 1277,21 Mart 1861.

STRUCTURED ABSTRACT

Talabani's activities of establishing influence in Kirkuk and its surroundings begin with Mullah Mahmud giving law services in Zengene tribe's region, which is one of Kirkuk tribes, where madrasah and tribal problems are resolved by him. In 1752, Mullah Mahmud became a member of the Kadiri sect and became Sheikh Mahmud, one of the scientific and mystical authorities of the region. Molla Mahmud was buried in the center of Kirkuk in 1800 with the the direction of two mysterious persons, so-called Shah Dervishes' discoveries and signs as it was indicated in his will. The burial of Sheikh Mahmud in Kirkuk allowed the Talabani effect to settle in the center of the city through a sanctified space. After Mullah Mahmud, his son Sheikh Ahmad, who constituted the second ring of Talabani sheikh family, took upon his position. Sheikh Ahmad is known to spread the influence of Talabani to wider tribal regions by establishing kinship through marriages with tribal nobility around Kirkuk. During the period of Sheikh Ahmed, Talabani had the opportunity to spread the tekke (mystic religious schools) nets to all tribal areas in and around Kirkuk. Moreover, he built a small tekke in front of his father Sheikh Mahmud's grave, and at some time in the year, he held zikr councils in Kirkuk. Sheikh Ahmad, who died in 1841, was buried beside his father Sheikh Mahmud.

Born in 1797, Sheikh Abdurrahman, the eldest son of Sheikh Ahmed, succeeded his father upon his death in 1841. Sheikh Abdurrahman has completed his high schooling with the most famous Sufi scholars and scholars of the period after he received his first college with his father. Until the death of his father, He carried out the religious activities with his father in the central tekke. Beginning in 1842, when he moved to the director's office, the influence of Sheikh Abdurrahman spread very rapidly in the regions of Kirkuk and its surroundings, and the charismatic leadership based on sectarian power was strongly accepted by all social sectors. The acceptance of Sheikh Abdurrahman's leadership by various community elements has led to opposition of the Baban dynasties, especially in areas ranging from the northern regions of Kirkuk to the border regions of Iran. Babans tried to prevent visits of followers to the central tekke of the Talabani, which was located within the boundaries of Baban to control the spreading effect of Sheikh Abdurrahman. As a result, Sheikh Abdurrahman drew to Kirkuk, where the central Ottoman system is in rule.

Sheikh Abdurrahman extended the structure of the small tekke, which had been built by his father before, and built new structures around the tekke, depending on the social expectations. In this context, a mosque, a madrasah, a soup kitchen and a medical house, making the Talabani tekke a center for various social groups in and around Kirkuk. The Talabani tekke has become a peace parliament where solutions are sought to the problems and conflicts beside being a school for the students of Kirkuk and its surrounding communities, a hospital for their patients, a resting place for their passengers, and a soup kitchen for the poor and the homeless. The Talabani tekke was a center where the needs and problems of various social groups were eliminated during the period of Sheikh Abdurrahman, which led Sheikh Abdurrahman's sectarian leadership, to encompassing different social segments, and at the same time evolving into a protective structure.

There are tribes at the head of the social groups that Şeyh Abdurrahman's enshrinement and protective leadership has accepted and endured. The nomadic ones constituted a source of a constant problem within themselves and the inhabited people in regions where they migrated. Sheikh Abdurrahman was directly involved in the provision of peace settlement and the territorial order by interfering all the problems caused by these tribes, thanks to his charismatic leadership. He prevented the harm of the nomadic tribes on the inhabitants

and strengthened the protective leadership over the inhabitants. The non-tribal people, called slums, were the reinforcing elements of Sheikh Abdurrahman's protective leadership. The community in Kirkuk city center also came to the tekke of Talabani and was in orbit of Sheikh Abdurrahman's envoy and protective leadership. The forty of these merchants were fierce followers of Sheikh Abdurrahman. The prominent merchants and intellectual section of the city participated in the Tekke's zikr ring and benefited from the moral influence of Sheikh Abdurrahman. Besides all these, the city's loose and devout team also benefited from the soup and food of the Tekke.

In Kirkuk, it is observed that the religious orders are positively related to the non-Muslim population residing in the city. It is also understood that Sheikh Abdurrahman, who has the widest disciples and popular support of Kirkuk, also has healthy relations with the non-Muslim elements of the city, and that his charismatic leadership is a siege and protective character within the non-Muslim population. As a matter of fact, the poor of the resident Jewish people in Kirkuk benefited from Tekke's social assistance facilities. One day one of these who received this help caused the reaction of the disciples who were there because they were performing daily religious ritual while waiting for a meal from the tekke and witnessing this event Sheikh Abdurrahman interfered with the disciples and asked them to leave him alone.

Sheikh Abdurrahman's fascinating and protective charismatic leadership developed on the basis of sects over the various social groups in Kirkuk and its surroundings has made the Talabani tekke a center where different social groups come together. The Talabani tekke thus served social integration and passivity. The theme of this work is the social influence that was shaped around Sheikh Abdurrahman Talabani's encompassing and protective leadership beginning with 1842, when he took up his post, until his death in 1858. In this context, Sheikh Abdurrahman's dimensions of relationship with nomadic, semi-nomadic, and settled tribes, and with the communities which are called without a tribal relation and are called sluggish, and with all the segments of the urban population were discussed.